

ГЁТЕНИНГ «ФАУСТ» ФОЖИАНОМАСИ ЎЗБЕК ТИЛИДА

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-182-189>

Хуррам РАХИМОВ,
ЎДЖТУ профессори,
Тошкент, Ўзбекистон
Тел: +998 90 961 40 92;
E-mail: raximovx@gmail.com

Annotasiya. *Ushbu maqolamizda olmon tilida yaratilgan shoh asarlardan biri – Yohann Wolfgang Gyote «Faust» fojianomasining o‘zbekcha tarjimalariga munosabat bildirish orqali tarjima ilmi va san’atiga yana bir bor e’tibor qaratishdan iborat.*

Kalit so'zlar: *shoh asar, «Faust», fojianoma, tarjima ilmi, “Oyna” jurnali, asliyat tili.*

Аннотация: *В данной статье мы еще раз обратим внимание на науку и искусство перевода, отреагировав на узбекские переводы трагедии «Фауст» Иоганна Вольфганга Гёте, одного из шедевров, созданных на немецком языке.*

Ключевые слова: *шедевр, «Фауст», трагедия, переводоведение, журнал «Ойна», язык оригинала.*

Abstract: *In this article, we once again pay attention to the science and art of translation, reacting to the Uzbek translations of the tragedy "Faust" by Johann Wolfgang Goethe, one of the masterpieces created in German.*

Key words. *masterpiece, Faust, tragedy, translation studies, Oina magazine, original language.*

Таржима тарихи бир асарнинг турли талқин ва таржималарига бениҳоя бой манба сифатида адабиётшунос ва таржимашуносларнинг эътиборини азалдан-абад ўзига жалб қилиб келмоқда. Бадий асарнинг у ёки бу адабиётдаги ўрнига қараб ҳар хил талқин ва таржималарнинг сони ва сифати, савияси ва салоҳияти қамрови ҳам ривожланиб бормоқда. Бир асарнинг турли таржималари пайдо бўлишининг ўзи шу асар ва унинг муаллифининг миллий ва ёки жаҳон адабиётдаги ўрнини белгилайди.

Ушбу мақоламизда олмон тилида яратилган шоҳ асарлардан бири – Йоханн Волфганг Гёте «Фауст» фожианомасининг ўзбекча таржималарига муносабат билдириш орқали таржима илми ва санъатига яна бир бор эътибор қаратишдан иборат.

Маълумки мазкур асарнинг биринчи қисми дастлаб 1789 йили олмон тилида чоп этилди ва шундан буён 1832 унинг 2-қисми яратилиб, у дунёнинг 80 дан ортиқ тилларига таржима қилиниб келмоқда. Гёте асарлари Ўзбекистонда ўқиб-ўрганилиб ва таржима қилиниб келинаётганига юз йил бўлсада (1913 йил Иброҳим Даврон Гётедан “Май кўшиғи”, “Ўрмон шоҳи” каби шеърларини ўгириб, Махмудхўжа Бехбудий тахриридаги “Ойна” журналида чоп эттирган), “Фауст”нинг ўзбекча таржимасига ватанимизда илк бор 1972 йилда Эркин Воҳидов кўл урган. Аслият тилини билмаган таржимон таржима учун фожианоманинг русча таржималарини асос қилиб олган. Русча таржималар сони 15 дан ортиқ (Ф.Галченков, А. Мамонтов, А. Фет, А. Гончаров, А. Соколовский, Н. Морозов, Аничков, В.П. Вронченко, Э. И. Губер , Г. Плисецкий, В. Брюсов, А.Струговщиков, К. Иванов, Н.Греков, П.И. Калашников ва б.) бўлсада, Э.Воҳидов дастлаб Б. Пастернак таржимасини ўрганган ва унданда қоникмай, асарнинг энг аниқ Н. Холодковский таржимасига ҳам мурожаат қилган. Бу асар украин тилига 4 марта (И. Франко, Д. Загул, Н. Улезко, Н. Лукаш), француз тилига 28 марта, инглиз тилига эса 51 мартаба (!) ўгирилган. Туркий тилларда эса асар озарбойжон, қозоқ, чуваш, татар, турк ва ўзбек тилларига ағдарилган. Қизиғи шуки, турк тилига асарнинг 4 та назмий ва 3 та насрий ағдармалари амалга оширилган.

Фаустнинг ўзбек тилида пайдо бўлиши ўзбек маданий ҳаётида катта воқеа бўлди. Комил инсон образини Шарқ сўфиёна ғазалларидан таъсирланиб дилига жо қилган Й.В.Гёте Оврупо адабиётида машҳур бўлган доктор Фауст сиймосида кўрмоқчи бўлган ва шу образ орқали ўзи янги Фауст образини яратишга ҳаракат қилган. Раҳмон ва Шайтон ўртасидаги курашни Хайнрих Фауст ва Мефистофел образларида янгича талқин қилиш учун умрининг қарийб ОЛТМИШ йилини сарфлаган. Комил инсон образини яратишга уринишлар барча адабиётларда кўринади. Алишер Навоий ўз Хамсасидаги Фарҳод образида ўз идеалини кўрсатмоқчи бўлганидай олмон адабиётида Гёте ана шундай мураккаб Фауст образини яратган. Шу сабадан Гётенинг фаусти нодон, аҳмоқ, гўл, жоҳил, тентак шахс эмас, у ақлдан озган ҳам эмас, у телбасимон,

ўзини том маънода онглаёлмай қийналиб жинни бўлаёзиб комилликка интилаётган ИНСОН образидир.

Ўзбек адабиётшунослигида бу асар таржимасига бағишлаб кўплаб тақриз ва танқидлар эълон қилинган бўлсада, уларнинг ичида асар ва унинг таржимасини бевосита қиёсий ўрганилганлиги ҳолати қониқарли эмас. С.Назаровнинг докторлик диссертацияси ана шу образни ўрганишга ҳаракат қилган лингвофилологик тадқиқотлардан бири албатта. Аммо бу ишда ҳам бош қаҳрамон Фауст образи ҳали тўлалигича очиб берилмаган. Кўпчилик чиқишларда асарнинг бадиий қиммати ва таржимоннинг шижоати ва ғайрати тилга олиниб, таржима таҳлилига деярли ўрин берилмаган. Аммо бу асар ва унинг икки ўзбекча таржимаси катта-катта илмий тадқиқотлар учун ҳам тадқиқот предмети, ҳам тадқиқот материали бўлиши лозимки, бу энди келгуси изланишларнинг вазифасига айланиши лозим.

Табиийки, таржима пайдо бўлгач, унга аслият тилини билгувчи чет тил мутахассислари ҳам эътибор қила бошлайди. Шундай ҳолда Фаустнинг ўзбекча таржимасини биз олмоншунослар ҳам ўргана ва унга муносабат билдира бошладик. Бу йўналишда таржимашуносларнинг сардори Ғайбулла Салом ва унинг ўзбек олмоншунос шогирдлари Сано Саидов, Пошали Усмон, Салим Жабборов, Шавкат Каримов ва бошқаларнинг мақолалари пайдо бўлиши, қолаверса бу асар таржимасини диссертацион тадқиқот материали сифатида ўрганилиб бориши табиий ҳол бўлди, албатта. Бироқ бу борада ажойиб журъат – асарни қайта таржима қилиш кераклиги ҳақида ҳам жиддий фикр-мулоҳазалар пайдо бўлди. Бу масалада устоз Ғ.Саломов даъвати билан Самарқанд Чет тиллар институтининг тажрибали олмоншуноси Пошали Усмон дадил ҳаракат бошлади ва асарнинг 1-қисми таржимасини 2000- йиллардан олдин бошлаган бўлсада, ўз таржимасини 2007 йилда А.Навоий кутубхонаси нашриётида чоп эттирди. Энди бизга олмонча аслиятнинг русча таржималардан Ўрта Осиё туркий тилларига ўгирилган вариантлари билан унинг ИККИ ўзбекча таржимавий талқининигина эмас, асарнинг бошқа туркий тилларга (жумладан Усмонли туркчага, қозоқ, қорақалпоқ, татар, озарбойжон тилларига таржималарини ҳам кузатиш, қиёслаш ва уларга танқидий муносабат

билдириш имкони пайдо бўлди. Асарнинг бадий ва таржимавий талқинига эътибор кўплигидан у турк тилида 7 марта ўгирилган экан, шу таржималарнинг 3 таси насрий услубда бажарилганлиги билан аҳамиятлидир. Бу маънода олмон-ўзбек таржималари бобида яна бир ўхшаш ҳолат пайдо бўлдики, биз ҳам турклардан қолишмайдиганга ўхшаймиз. Фридрих Ницшенинг «Зардушт таваллоси»(аслиятда “Also sagte Zarathustra“) асарини забардаст таржимон устозимиз Иброҳим Ғофуров русча орқали прозаик шаклда ўзбек тилига ўгирган эди. Яқинда шу аслиятнинг «Зардушт нидоси» номли шеърий таржимасини шоир Абдуҳамид Пардаев яратдики, насрий асарни назмий шаклга туширган ўзбуюк шоирнинг журъатига қойил қолмай иложимиз йўқ. (Одатда назмий асарни чуқурроқ англаш учун унинг насрий таржимаси ёки ҳатто унинг насрий баёни яратилади. бажарилар эди-да, худди “Фауст” туркча насрий таржимларидай).

Қуйида айрим фикр-мулоҳазаларимизни сиз зукко фаустхонлар билан маслаҳатлашишни ният қилдик. Бир мақола доирасида бир асар таржимасининг барча масалалрига тўхталишнинг иложи йўқ албатта. Бунда биз асарнинг биринчи қисми бошида учраган бир-икки эътиборталаб жиҳатга мурожаат қилмоқчимиз.

Таржима асарига баҳо беришнинг жиддий талаб ва тамойиллари мавжудки, уларга амал қилмасликнинг иложи йўқ, албатта. Бунда асар аслиятда қайси жанр ва услубда яратилганлигини инобатга олиш муҳимдир. Бадий асар таржимасида етакчи талаб ана шу бадийликни қайта яратилиши асосий мезондир. Бадийликнинг ўзагини образлилик ташкил этади. Образлиликнинг турлари кўп: асар қаҳрамонлари образи, асар асар яратилган бадий давр, яъни замон ва макон образлари ва ҳ.к. Шеърий асар таржимасида эса асарнинг метрикаси ва образлари сақланиши кузатилса, насрий таржимада асосан бадий образ ва албатта муаллиф индивидуал бадий услуби қайта яратилганлигига эътибор қаратилиши лозим.

Фаустнинг икки ўзбекчаси таржимасига келсак, унда кўзга ярқ этиб ташландиган ҳолат Экрин Воҳидовнинг гўзал шеърий таржимаси албатта. Таржима худди аслиятда яратилгандай силлиқ, гўзал ва равон. Пошали Усмон таржимасини эса маълум маънода

академик, илмий таржима дегим келади. Барча сўз ва иборалар, сатрма-сатр бир-бирига муқобил. Бироқ ...

Энди бевосита таҳлилга ўтсак.

Асарнинг 1-қисмидаги *Тун (Nacht)* эпизоди аслиятда шундай бошланади.

*“Habe nun ach, Philosophie
Juristerei und Medizin,
Leider auch Theologie
Durchaus studiert
mit heißem Bemühen.
Da steh ich nun
Ich armer Tor,
bin so klug als wie zuvor“*

Шуни назарда тутмоқ керакки, Эркин Воҳидов немис асарини русча Б.Пастернак таржимасидан ўгирган. Русчада бу парча куйидагича жаранглаган:

*“Я богословием овладел,
Над философией корпел,
Юриспруденцию долбил,
И медицину изучил.
Однако я при этом всем
Был и остался дураком”.*

Мана шу матннинг Э.Воҳидов қайта яратган ўзбекчаси:

*„Илоҳиёт ила банд бўлдим,
Файласуфи хирадманд бўлдим,
Илми ҳуқуқ, илми табобат –
Барчасини ўргандим, фақат,
Фақат менга бир нарса аён:
Нодон эдим, нодонман ҳамон”.*

Биринчидан, аслиятда муаллиф энг аввал фалсафани тилга олган, чунки Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам илму аввал фалсафа бўлган ва бугун ҳам барча гуманитар фанлар бўйича бериладиган илмий даража “фалсафа доктори”лигидир. Эркин Воҳидовда эса бу парча таржимаси *Илоҳиёт* билан бошланган. Илоҳиётни эса автор хатто “афсус” - (*leider*) сўзи билан матнга киритган. Сатрларнинг бу хил

Ўрин алмашинуви қандай содир бўлган экан деб Эркин Воҳидов учун асосий аслият вазифасини ўтаган Борис Пастернакнинг русча таржимасига қарасак, масала ойдинлашади-қолади. Рус таржимони шундай сатр алмашувини мувофик деб топган экан, унинг бу хатосини ўзбек ҳам оғишмай такрорлаган. Лекин шу эпизод бошида муаллифнинг ўзи ҳам *илоҳиётни* биринчи ўринга қўйиши мумкин эдику, 60 йил ёзган асарининг сўнги тахрир вариантыда! Нега биз Гётега сўз ва тушунча қўллашни ўргатамиз?! Бунга ҳаддимиз ҳам, ҳаққимиз ҳам йўқ. Айниқса таржимонга бундай эркинлик қилиш ножоиз.

Мазкур олмонча парчани аслиятга анча муқобилроқ ёндошган бошқа рус таржимони Холодковский қуйидагича ўгириб. Пастернакнинг “дурак”ини унинг синоними “глупец” билан алмаштириб, шу парчани қуйидагича русчалаштирган:

“Я философию постиг.

Я стал юристом.стал врачом...

Увы! с усердием и трудом

И в богословие проник,...

И не умней я стал в конце концов,

Чем прежде был...Глупец я из глупцов!

Бироқ шунча фанларни *қайноқ иштиёқ билан* ўрганган Фаустнинг хулосаси ўзини ўз тилида «da stehe ich, ich armer **Tor**, und bin so klug als wie zuvor», деб ифода этилган. Бу таржима Б.Пастернакнинг “*был и остался дураком*» каби ўғирмасига айланган. Эркин Воҳидовда эса бу русча хулоса “*нодон эдим, нодонман ҳамон*” тарзида ўзбекчалаштирилган. Энди мантикий савол пайдо бўлади: ўша даврнинг энг асосий фанларини қайноқ эҳтирос ва иштиёқ билан ўрганган, шу фанлар тадқиқотига ўз онгли ҳаётини бахшида қилган олим қандай қилиб “дурак”- *нодон* бўлади? Бу русча *дуракни* қозоқ ва қорақалпоқ таржимонлари *аҳмаққа* айлантирган. Ушбу ҳолатни Пошали Усмон аслиятдаги “**Ich armer Tor, bin so klug als wie zuvor**”ни “*Мен ўша гўр, телба бечора*” тарзида ўзбекчалаштириб мантиқан тўғри муқобил топган. Бу таржима аслият руҳи ва маъносига тўла яқин талқин. Олмончадаги *der Tor* нинг таржима вариантларида русчада *дурак, глупец, сумаседший, идиот* каби

маънолар, ўзбекчада эса гўл. аҳмоқ, тентак, жинни, телба каби маънолари мавжуд. (Достоевскийнинг **Телбасини** эсланг...). Аслият сўзининг охирги маъноларини ўрганиб, бошқа ҳамон шахси ва унинг ҳақиқатга комилликка интилишини англаган ҳамкасбимиз раҳматли Пошо Али Усмон мазкур парчани қуйидагича таржима қилган:

*“Дилга жо бўлмиш фалсафадек ҳикмат,
Ҳуқуқшунослик ва илми табобат.
Кўрастиб сабот, ўзни аямайин,
Ўргандим ҳатто илоҳиёт илмин.
Ақлим эскича, бўлмади дубора,
Мен ҳамон ўша гўр, **телба** бечора!”*

Бу матндаги олмонча *der Tor* сўзи русчада **дурак** (Пастернак), **глупец** (Холодковский), **нодон** (Воҳидов), **гўр телба** (П. Усмон), **ахмақ** (озарча ,қорақалпоқча ва қозоқчада) каби таржима ва талқинлари мавжудлиги таржимонлар олдида таржима тилининг бой имконияларидан хабардорлик талабига муаммосини қўйган ва таржимонлар ўз талқиналарида аслият ва таржима тилидаги салоҳиятларини намоён қилган.

Юқоридаги дастлабки аслият матнидаги асар қахрамонининг ўз илму-ижодидан қоникмаслиги руҳий ҳолатини акс эттирувчи бошқа бир кичик олмонча **ach** сўзи – юклама ва ундан сўнг қўйилган ундов(!) аломати ва бунинг турлича таржимавий ҳолатларига ҳам эътиборингизни қаратмоқчимиз. Бунда бизни ҳарфхўрликда айбламасиз деб умид қиламиз. Русча Б. Пастернак таржимасида бу фонетик бирлик таржимаси йўқ, демакки Эркин Воҳидовда ҳам, Пошали Усмонда ҳам йўқ, Николай Холодковскийнинг таржимасида эса бу сўз учинчи қаторда **увы** деб ишлатилган. Аммо туркча вариантларда эса бу сўз *Iste, ah*, .аклида. озарчада *heyhat!*, қозоқчада эса *Уа, дуние-ай!* каби муқобилларда сақлаб қолингани эътиборга лойиқ ҳолат эмас-ми? Шу *ҳафсаласи пирликни* ва *норозилик* ,*афсус-надомат* ифодасини ўзбекча **Э воҳ** , **эссиз** деб берсак бўлмайдими?!

Юқоридаги дастлабки қиёсий кузатувлар бу фожианома таржимааларидаги яна бир қанча муғим ҳолатлар, Гретхен образини қайта гавдалантириш борасида учрайдиган образли ввоситаларнинг қайта яратишини ўрганиш орқали Гёте наздидаги комил инсон

образини яратилиши тарихи,тажрибаси ва бу образнинг бошқа тилларда рецепциясини ўрганиш таржимашуносларнинг навбатдаги долзарб вазифаларидан биридир.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар:

1. Саидов А. Қиёсий адабиётшуносликка кириш. –Тошкент, Ғ.Ғулом нашриёти, 2020.
2. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Т, Ўқитувчи,1978
3. Гёте Й.В. Фауст.1972.Э.Воҳидов тарж.
4. Гёте Й.В. Фауст. 2007. П.Усмон тарж.
5. Гёте И.В. Фауст. М., 1980. Б.Пастернак тарж.
6. Гёте И.В. Фауст. М., 1980. Н.Холодковский тарж.